

НОРМАТИВНА БАЗА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Микола ДУБІНКА (Кіровоград)

У статті автор розкриває сутність нормативних документів, на основі яких здійснюється організація та планування навчального процесу у вищій школі.

В статье автор раскрывает сущность нормативных документов, на основе которых осуществляется организация и планирование учебного процесса в высшей школе.

Ключові слова: система стандартів вищої освіти, нормативні документи, освітньо-кваліфікаційна характеристика, освітньо-професійна програма, структурно-логічна схема, навчальний план, навчальна програма, графік навчальних занять, розклад занять.

При організації та плануванні навчального процесу сучасного ВНЗ досить важливо розуміти, на яких нормативних засадах він будується і що є основою ефективної дієвості навчально-методичного забезпечення педагогічного процесу. При цьому необхідно знати, що згідно зі стандартизованими параметрами, визначеними Міжнародною стандартною класифікацією освіти для вищої школи (рівень, галузь, тип, тривалість, ступінь, кваліфікація), а також міжнародно визнаними компетентностями (загальними і специфічними) законодавчо формуються національні стандарти освіти, включаючи вищу [2, с.80].

Відповідно до наказу Міністерства освіти України № 86 від 4 березня 1998 р. система вищої освіти мала розробити нове покоління нормативної (освітньо-кваліфікаційні характеристики, засоби діагностики якості вищої освіти) та навчально-методичної документації (освітньо-професійні програми підготовки фахівця, навчальні плани, програми навчальних дисциплін тощо). Частина цієї документації обох видів увійшла до системи стандартів вищої освіти. Нормативні вимоги до розроблення системи стандартів вищої освіти викладено в наказі Міністерства освіти України № 285 від 31 липня 1998 р [4, с.102-103].

Потреба в системі контролю якості підготовки фахівців з вищою освітою, іншими словами, з'ясування відповідності сформованих у випускника соціально і професійно важливих знань, навичок та вмінь вимогам ринку праці, зумовлена тим, що, надаючи всім членам суспільства однакові можливості здобувати освіту, суспільство повинно мати гарантію забезпечення цих можливостей [4, с.103]. Саме для цього Законом України «Про вищу освіту» визначено систему стандартів вищої

освіти [1]. Тому метою статті є розкриття нормативної бази вищої школи у підготовці майбутнього фахівця.

Система державних стандартів вищої освіти є нормативною базою функціонування системи вищої освіти в цілому [4, с.103]. Цю систему складають державний стандарт, галузеві стандарти та стандарти вищих навчальних закладів. Стандарти вищої освіти, як стверджує ряд вчених: В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, В.Г. Кремень, В.І. Луговий та ін., є основою оцінки якості вищої освіти та професійної підготовки, а також якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів [2, с.80].

Державний стандарт освіти (ДСО) – це сукупність норм, що визначають зміст вищої освіти, обсяг навчального навантаження, засоби діагностики якості освіти та рівня підготовки студентів, а також нормативний термін навчання. ДСО визначає обов’язковий мінімум змісту навчальних програм, обсяг навчального навантаження студентів, вимоги до рівня підготовки випускників ВНЗ і є основою нормативних документів (навчальних планів, навчальних програм тощо) [5, с.143].

ДСО – це сукупність норм, які визначають вимоги до освітньо-кваліфікаційних (освітніх) рівнів студентів ВНЗ. Він містить такі складові: перелік кваліфікацій; перелік напрямів та спеціальностей; вимоги до освітніх рівнів; вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Державні стандарти освіти розробляються окремо з кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня і затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вони підлягають перегляду не рідше як один раз на 10 років. Державні стандарти слугують наданням якісної освіти громадян [2, с.80]; [4, с.102]. При цьому держава визначає загальні вимоги до системи стандартів і кожного освітньо-кваліфікаційного та відповідного освітнього рівня.

Галузеві стандарти вищої освіти Міністерства освіти і науки України (ГСВО МОНУ) видаються для кожного освітнього кваліфікаційного рівня підготовки фахівців (бакалавра, спеціаліста, магістра) для кожного напрямку підготовки фахівців (наприклад, 1801. Спеціальні категорії, спеціальність 8.18010021 «Педагогіка вищої школи»), для кожної кваліфікації (наприклад, викладач університетів та вищих навчальних закладів). Галузевий стандарт освіти (ГСВО) має три розділи:

1) освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) містить вимоги до професійних якостей, знань та умінь людини, яка отримує певний освітній рівень (базову вищу чи повну вищу освіту);

2) освітньо-професійна програма (ОПП), якою визначається зміст підготовки фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів. ОПП передбачає перелік нормативних та вибіркових дисциплін, засвоєння яких здійснюється відповідно до структурно логічної схеми – науково і методично обґрунтованої послідовності їх вивчення;

3) засоби діагностики якості вищої освіти, де, наприклад, містяться матеріали щодо змісту державного іспиту та кваліфікаційної атестаційної (дипломної, магістерської) роботи [5, с.143-144]; [2, с.80].

На основі галузевих стандартів вищої освіти відповідно їх розділів у кожному ВНЗ опрацьовуються власні робочі нормативно-правові документи. Для їх розробки залучаються спеціальні робочі групи, до складу яких входять посадові особи – проректори, методисти та найбільш досвідчені викладачі [3].

Стандарти вищих навчальних закладів включають: варіативні частини освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм, засобів діагностики, навчальні плани, програми навчальних дисциплін. Вищі навчальні заклади визначають спеціалізації за спеціальностями, за якими здійснюється підготовка фахівців [2, с.80].

Отже, галузь і вищий навчальний заклад, ґрунтуючись на системі державних стандартів, розробляють нормативні й навчально-методичні документи за певними напрямками підготовки та спеціальностями, що наведені в «Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями».

У подальшому розглянемо деякі з нормативних та навчально-методичних документів, що мають забезпечити реалізацію вимог стандартів вищої освіти.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу є державним нормативним документом, у якому узагальнюється зміст освіти, тобто відображаються цілі освітньої та професійної підготовки, визначається місце фахівця у структурі господарства, держави і вимоги до його компетентності, інших соціально важливих властивостей та якостей. Цей стандарт є складовою частиною системи стандартів вищої освіти [4, с.105].

До структури ОКХ фахівця з вищою освітою вносять відомості про:

- призначення ОКХ (де і з якою метою вона використовується);
- призначення фахівця (галузі, первинні посади, на яких він переважно може працювати; спеціалізації, яких він як фахівець певної спеціальності та освітньо-кваліфікаційного рівня може набути самостійно або шляхом додаткової підготовки);
- структуру професійної діяльності: функціональну і предметну;
- стандарти якості освітньої та професійної підготовки фахівця з вищою освітою (кваліфікаційні вимоги до професійної діяльності випускника певної спеціальності та освітньо-кваліфікаційного рівня і його загальну характеристику як соціальної особистості): типи діяльності та типові завдання діяльності, обов'язкові для всіх навчальних закладів, що

здійснюють підготовку фахівців; узагальнені структури діяльності, адекватні типовим завданням діяльності; вказівки щодо необхідного рівня опанування цією діяльністю; те саме для професійних завдань, що відповідають спеціалізації або включені за домовленістю із замовником фахівців (варіативна частина ОКХ) [4, с.105].

Освітньо-професійна програма підготовки фахівця є державним нормативним документом, у якому визначається нормативний зміст навчання, встановлюються вимоги до змісту, обсягу й рівня освітньої та професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певної спеціальності. ОПП містить перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням загального обсягу часу (в годинах) для аудиторних занять і самостійної роботи студентів, який відводиться для їх вивчення, та форм підсумкового контролю з кожної навчальної дисципліни [4, с.90].

Співвідношення між часом для аудиторних занять і самостійної роботи студентів, форми і періодичність проміжного контролю визначаються навчальним планом вищого навчального закладу.

Важливим чинником в освітньо-професійній програмі підготовки фахівця є розподіл змісту ОПП та визначення максимального навчального часу за циклами підготовки. ОПП передбачає такі цикли, що забезпечують певний освітній рівень: гуманітарний; соціально-економічний; природничо-науковий; рівень професійної (професійно-орієнтованої) та практичної підготовки [4, с.106].

Досить важливим при цьому є врахування структурно-логічної схеми підготовки, яка визначає науково-методичне структурування процесу реалізації освітньо-професійної програми (послідовність вивчення навчальних дисциплін, форми і періодичність виконання індивідуальних завдань та проведення контролю тощо) [4, с.90].

Звідси, зміст освіти визначається навчальними планами і програмами, освітньо-професійною програмою підготовки, структурно-логічною схемою, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого навчального закладу, конкретизується в монографіях, підручниках, навчальних посібниках, методичних вказівках та інших навчально-методичних матеріалах (робочих зошитах, збірниках текстових завдань, інструкціях тощо).

Незаперечним є факт, як стверджує Т.І. Туркот, що для забезпечення якості навчання у вищій школі необхідно звертати особливу увагу на наукову систему планування і організації навчального процесу [5, с.145]. При цьому слід ураховувати, що навчальний процес у ВНЗ будується відповідно до вимог державних нормативно-правових документів та документів, що розробляються вищим закладом освіти.

До державних складових навчально-методичного забезпечення належать: державні стандарти освіти; навчальні плани; навчальні програми з усіх нормативних навчальних дисциплін; програми навчальної, виробничої й інших видів практики; підручники і навчальні посібники з грифом Міністерства освіти.

До складових навчально-методичного забезпечення, які розробляються вищим закладом освіти, належать: робочі навчальні плани та програми; навчальні програми з вибіркового навчальних дисциплін; навчальні посібники без грифу Міністерства освіти і науки; інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять; індивідуальні семестрові завдання проблемного характеру для самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни; контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять; контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу; методичні матеріали для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, написання курсових і дипломних проектів (робіт); інші матеріали, які визначає викладач, кафедра (предметна або циклова комісія), вищий заклад освіти [2, с.145]. Здійснимо характеристику деяких із вищезазначених документів.

Навчальний план – це нормативний документ, що складається вищим навчальним закладом на підставі освітньо-професійної програми та структурно-логічної схеми підготовки [4, с.90]. Він визначає перелік та обсяг нормативних і вибіркового навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять (лекцій, лабораторних, практичних, семінарських, індивідуальних занять, консультацій, навчальних і виробничих практик) та їх обсяг, графік навчального процесу, форми і засоби проведення поточного й підсумкового контролю. У навчальному плані також відображається обсяг часу, який відводиться на самостійну роботу студентів [4, с.90-91]; [5, с.145].

Навчальний план розробляється на весь період реалізації відповідної освітньо-професійної програми і затверджується керівником вищого навчального закладу [4, с.91]. Традиційно визначають такі типи навчальних планів: базовий і робочий.

Базовий навчальний план розробляється на основі вимог Державного стандарту підготовки фахівців зі спеціальності на весь період реалізації відповідної освітньо-професійної програми та затверджується керівником ВНЗ.

На основі навчального плану, на кожному факультеті складається робочий навчальний план на поточний навчальний рік, який затверджується деканом відповідного факультету. Робочий навчальний

план – це також нормативний документ, у якому конкретизуються форми проведення навчальних занять, їх обсяг, форми і засоби проведення поточного й підсумкового контролю на кожний семестр [4, с.91]; [5, с.145].

У руслі виконання Болонських угод у ВНЗ України відбувається переорієнтація навчальних планів з лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму навчання, на посилення ролі самостійної роботи студента. У зв'язку з цим, як підтверджує досвід, доцільною є практика організації навчально-пізнавальної діяльності з використанням індивідуальних навчальних планів студентів.

Індивідуальний навчальний план студента – нормативний документ, за яким здійснюється його навчання з урахуванням вимог освітньо-професійної програми відповідного рівня підготовки та особистих освітньо-професійних інтересів і потреб студента. Складений на кожний навчальний рік на підставі робочого навчального плану факультету і структурно-логічної схеми підготовки, він містить усі нормативні та вибіркові навчальні дисципліни, вибрані студентами [4, с.91-92].

Індивідуальний навчальний план є робочим документом студента, який складається на початку кожного навчального року сумісно із куратором. До такого плану включаються нормативний та вибірковий компоненти [6, с.98]. Студентові слід пояснити, що нормативна частина – це обов'язковий для засвоєння зміст фахової освіти. До нормативних навчальних дисциплін належать гуманітарні, соціально-економічні, фундаментальні дисципліни та цикл професійно-орієнтованих дисциплін. Наразі чинними нормативними актами вищим навчальним закладам надається автономне право щодо визначення змісту освіти, але його рівень не повинен бути нижчим від нормативного.

Методичне керівництво та контроль навчання студента за індивідуальним навчальним планом здійснює декан факультету й відповідні кафедри (предметні або циклові комісії). При цьому обов'язковими для вивчення студентом є не лише вибіркові навчальні дисципліни, визначені вищим навчальним закладом, а й вибрані студентом і внесені до його індивідуального навчального плану. Відповідальність за виконання індивідуального навчального плану повністю покладається на студента [4, с.91-92].

Наближення вищої освіти в Україні до європейського рівня потребує перегляду співвідношення між нормативними і вибірковими дисциплінами в бік збільшення частки останніх.

Важливим нормативним документом, що визначає зміст освіти у вищій школі є навчальна програма. Навчальна програма – основний науково-теоретичний документ, що визначає місце і значення навчальної

дисципліни в реалізації освітньо-професійної підготовки студента, її зміст, обсяг знань, умінь і навичок, якими повинен володіти фахівець, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни. Навчальні програми нормативних дисциплін належать до документів державного стандарту, розробляються і затверджуються як його складові. Навчальні програми вибіркових дисциплін розробляються на 3-5 років кафедрами вищих навчальних закладів і затверджуються вченою радою ВНЗ [5, с.146].

Обов'язковими компонентами навчальної програми є пояснювальна записка, тематичний план, тематичний виклад змісту навчальної дисципліни, бібліографічний список. У змісті навчальних програм повинні мати місце наступні аспекти:

- формулювання призначення навчальної дисципліни в системі підготовки спеціаліста (визначення провідної функції дисципліни);
- визначення освітньої, виховної і розвивальної мети, які необхідно реалізувати в процесі навчання (з урахуванням призначення навчальної дисципліни і вимог кваліфікаційної характеристики);
- визначення вимог до знань і вмінь студентів та рівня їх сформованості;
- визначення складу і структури дисципліни, розділів (модулів) з урахуванням провідної функції предмета;
- планування лабораторних і практичних занять з урахуванням їх головної дидактичної мети – формування професійних і практичних навичок;
- виклад змісту навчального матеріалу з кожної навчальної теми з огляду на принципи дидактики вищої школи;
- визначення обсягу та змісту самостійної роботи студентів;
- встановлення міжпредметних зв'язків та усунення дублювання навчального матеріалу на основі інтеграції та координації змісту окремих навчальних предметів (доцільно скористатися структурно-логічною схемою конструювання навчального процесу і навчальним планом та обрати методику реалізації інтеграційних зв'язків);
- визначення форм і методів контролю за успішністю навчання;
- список рекомендованої літератури, що містить основну та додаткову літературу;
- оформлення навчальної програми повинно відповідати дидактичним нормативам [5, с.146].

На основі нормативної навчальної програми розробляється робоча навчальна програма, яка є нормативним документом вищого закладу освіти і розробляється для кожної навчальної дисципліни відповідно до

навчального плану. У робочій навчальній програмі відображаються конкретний зміст навчальної дисципліни, тематичний план, послідовність та організаційно-методичні форми її вивчення, обсяг часу на різні види навчальної роботи за відповідними модулями, засоби і форми поточного і підсумкового контролю, пакет документів для його здійснення, перелік рекомендованої літератури.

При конструюванні навчальної програми згідно кредитно-модульної системи навчання необхідно використовувати наступні принципи:

- модульності, сутність якого базується на основній ідеї модульного навчання – використання в процесі навчання модулів як основного засобу засвоєння студентами певної навчальної інформації. Принцип модульності є виявом індивідуалізації навчання, адже забезпечуються найбільш сприятливі умови для кожного студента щодо темпу просування у навчанні, реалізації кожним з них цілей навчання;

- структурування змісту, що означає поділ навчального матеріалу в межах модуля на структурні елементи, перед кожним з яких висувається конкретна дидактична мета, а зміст навчання надається в обсязі, який забезпечує її досягнення. Зміст модуля структурують на навчальні елементи, яким відповідають конкретні дидактичні цілі. Кожен навчальний елемент повинен логічно співвідноситися з конкретним елементом професійної діяльності [5, с.151].

Модульний варіант програми конструюється за наступною схемою:

1. Зміст навчальної дисципліни розподіляється на модулі, які мають конкретну мету і завдання вивчення;

2. Модуль охоплює декілька тем (навчальних елементів), об'єднаних спільною логікою;

3. У модулях мають об'єднуватися теоретичні і практичні питання, повинні бути виокремлені головні, базові та допоміжні питання, обов'язкові для вивчення чи рекомендовані для ознайомлення або поглибленого дослідження;

4. Модульний варіант програми має окреслювати перелік знань, умінь і навичок, необхідних для засвоєння в процесі аудиторних занять та самостійної роботи, визначати зміст і методи їх контролю та оцінювання;

5. Кожен модуль має змістовно пов'язуватися з попереднім та наступним [5, с.151].

Зміст кожного модуля повинен містити в собі наступні структурні елементи:

- дидактичні цілі, які повинні бути цільовою програмою дій для студентів (це повинні бути чітко означені орієнтири: що повинен засвоїти студент та якими практичними вміннями оволодіти в процесі вивчення змісту модуля);

- безпосередньо навчальний матеріал, структурований на навчальні елементи його засвоєння;

- інформацію щодо способів засвоєння навчального матеріалу, методів контролю і самоконтролю, пояснення відносно шкали оцінювання результатів засвоєння матеріалу модуля [5, с.157].

Навчально-методичний комплекс дисципліни – документ, що визначає обсяг знань, якими повинен оволодіти студент відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутнього фахівця, відображає загальну методiku викладання дисципліни, характеризує методичне забезпечення, складові та механізм оцінювання знань студентів. Розробляється на 3-5 років або змінюється в результаті змін освітньо-професійної програми підготовки фахівця та інших стандартів освіти, має свої структурні елементи [5, с.157-158].

Як ми вже зазначали, що планування і організація навчального процесу здійснюється на основі чинного навчального плану. При цьому слід урахувати, що навчальний процес у ВНЗ будується відповідно до вимог державних нормативно-правових документів, зокрема Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах [3]. У навчальному плані для кожної спеціальності визначено графік навчального процесу [5, с.145-146], який складається в деканаті кожного факультету на підставі навчального плану з урахуванням пропозицій кафедр, містить перелік предметів, що вивчатимуться, вказівку на види занять (лекції, семінари, практичні й лабораторні заняття, навчальна і виробнича практика) [4, с.98-99].

Графіком навчального процесу передбачено: бюджет годин у тижнях, такі аспекти навчальної діяльності як теоретичне навчання, екзаменаційна сесія, практика, державні іспити, виконання дипломних робіт, канікули. У навчальному плані з кожної дисципліни чітко окреслюється кількість годин, що відводяться на лекції, лабораторно-практичні та семінарські заняття, терміни виконання курсових робіт, складання заліків та іспитів [5, с.145-146].

Водночас практика засвідчує необхідність складання деканатом за поданням кафедр графіка контролю навчальної роботи студентів (проведення колоквиумів, контрольних робіт, рубіжного контролю та інших видів проміжної атестації). Такий графік дає змогу усунути огріхи контролю кафедрами, рівномірно розподілити протягом семестру різні види контролю з різних навчальних дисциплін. Види та обсяг завдань для самостійної роботи і терміни контролю мають планувати кафедри з урахуванням робочих програм викладачів. Такий порядок спрямовує роботу викладачів і студентів відповідно до програмних вимог [4, с.99].

Графік і план навчального процесу є основою для складання розкладу занять – важливого документу, яким регламентується академічна робота студентів і викладачів.

При складанні розкладу навчальних занять необхідно враховувати:

- вимоги навчального плану;
- анатоμο-фізіологічні і психологічні особливості учасників навчального процесу;
- можливості навчально-матеріальної бази ВНЗ;
- можливості аудиторного фонду;
- дидактичну доцільність віднесення навчальних дисциплін у розкладі на робочий тиждень і конкретний день [5, с.146].

Також потрібно пам'ятати про такі психологічні та дидактичні вимоги:

– враховувати динаміку працездатності студентів протягом дня і тижня. Дослідження психологів і фізіологів засвідчують, що найпродуктивнішими є другі, а потім перші і треті пари занять. Протягом тижня найбільша продуктивність спостерігається у вівторок і середу, а потім – у понеділок і четвер. Найважчими для сприймання є лекції з теоретичних курсів, вони потребують стійкої уваги і зосередженості. Легше сприймаються лекції з курсів описового чи розповідального характеру. Потім ідуть семінарські заняття з теоретичних курсів, лабораторні заняття та різні практикуми;

– рівномірно розподіляти в часі різні види занять. Для цього слід не допускати навантаження студентів на цей день заняттями, що потребують ретельної домашньої підготовки (наприклад, три семінари). На початку семестру протягом 7-10 днів практикується «начитування» лекцій для забезпечення теоретичних основ проведення семінарських, практичних і лабораторних занять;

– визначити дні для самостійної роботи студентів. Доцільність цієї вимоги дискутується серед викладачів – одні з них вважають такий день необхідним, інші – вбачають у ньому додатковий вихідний день для студентів. Очевидно, ефективність днів для самостійної роботи значною мірою залежить від планування і контролю обсягу такої роботи з боку викладачів і наявності навчально-методичної літератури для студентів у бібліотеці та кабінетах кафедр. Безумовно, мають бути передбачені вільні дні для роботи над дипломними (кваліфікаційними) роботами у IX-X семестрах;

4) складати стабільний розклад занять, що забезпечує індивідуальний режим студентів, вироблення динамічного стереотипу. Але це не означає, що в розкладі не може бути тимчасових змін;

5) достроково закінчувати читання теоретичних курсів і прискорювати виконання програм семінарів, практикумів і лабораторних

робіт. Прискорене вивчення, як показали дослідження, знижує ефективність навчання певної дисципліни і послаблює виховний вплив особистості педагога на студентів, гальмує їхню творчу активність [4, с.99-100].

Отже, розробка зазначених вище документів є основою наукової системи планування і організації навчального процесу у ВНЗ і базується на результатах вивчення і прогнозування структури соціальної та виробничої діяльності фахівців з вищою освітою, враховуючи потреби ринку праці. При цьому необхідно пам'ятати, що і концепція формування змісту, і технологія розробки нормативної і навчально-методичної документації нового покоління має ґрунтуватися на суб'єктно-діяльнісному підході.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Педагогіка вищої школи / [В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, І.С. Волощук та ін.]; За ред. В.Г. Кременя, В.П. Андрущенка, В.І. Лугового. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 256 с.
3. Положення про організацію навчального процесу у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка на 2010-2011 навчальний рік / Уклад. Козир І.А., Рябець С.І. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2010. – 68 с.
4. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч. посібник / З.І. Слєпкань. – К: Вища школа, 2005. – 239 с.: іл.
5. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т.І. Туркот. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник / М.М. Фіцула. – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дубінка Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: самовизначення особистості майбутнього педагога; педагогіка вищої школи; вивчення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського.